

КУЛЬТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

УДК 82.085.43

Ю.В. Кудінов,
Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»

У результаті вивчення теоретичних джерел встановлено, що проблема культури педагогічного спілкування розглядалась ще у давні часи. Давньогрецькі філософи школи софістів (Протагор, Горгій й ін.) звертали особливу увагу на слово, мистецтво його вживання під час бесіди, пропагандистських виступів. Сократ учив своїх учнів тому, що тільки шляхом діалогу, дискусії пізнається істина.

Своєрідно розвивалось педагогічне спілкування і у період середньовіччя. Основним джерелом школи педагогічного спілкування була Біблія, а звичайною формою спілкування був діалог авторитетного викладача і учня, що прагнув до знань.

Провідні педагоги нового часу Д. Дідро, Ф.-А. Дістервег, Ф. Прокопович та ін. висували на перший план професійної діяльності особистість педагога, його педагогічний такт, моральні відносини між вихователем і учнем.

Наукова розробка проблеми спілкування починається у 20-ті роки ХХ століття педагогами і психологами В. П. Бехтеревим, Л. С. Виготським, А. С. Макаренком, В. А. Сухомлинським, К. Д. Ушинський та ін., які зробили великий теоретичний і практичний внесок у розробку проблеми культури спілкування [9]. Названі позиції відображають багатогранність культури педагогічного спілкування, розкривають ті або інші сторони її прояву у педагогічній діяльності різних категорій вихователів. Вони становлять певний інтерес для нашого дослідження у плані опори на аспекти цієї проблеми, яка вивчалась раніше, врахування їх при розгляді формування культури педагогічного спілкування у студентів в процесі професійної підготовки

Таким чином, культура педагогічного спілкування досліджується як культура повсякденної педагогічної діяльності, культура відносин, культура поведінки, що сприяє розвитку у фахівців творчості, комунікативних якостей і складає резерв удосконалення педагогічної діяльності в навчально-виховному процесі. В той же час специфіка формування культури педагогічного спілкування студентів в процесі професійної підготовки у дослідженнях враховувалась лише частково і не була предметом спеціального вивчення.

Актуальність проблеми визначається вимогами до підготовки нової генерації кадрів, здатних виконувати основну соціальну функцію

- формування цілісної, всебічно розвинутої особистості.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні факторів і педагогічних умов формування у студентів культури педагогічного спілкування в процесі професійної підготовки.

Гіпотеза статті полягає у припущенні, що рівень культури педагогічного спілкування студентів підвищиться, якщо процес її вдосконалення буде здійснюватися за дотримання таких умов: озброєння студентів теоретичними основами культури педагогічного спілкування; формування у них комунікативних вмінь; розвиток культури педагогічного спілкування у студентів в процесі їх самовдосконалення. Об'єктом дослідження є культура педагогічного спілкування. Предмет дослідження – фактори і педагогічні умови формування культури педагогічного спілкування у студентів у процесі професійної підготовки

Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс методів дослідження: аналіз наукових джерел з проблем спілкування; вивчення і узагальнення педагогічного досвіду; анкетування; тестування; метод узагальнення незалежних характеристик та інші.

Готовність педагогічного працівника до професійної педагогічної діяльності полягає в засвоєнні повного складу спеціальних знань, психолого-педагогічних дій та соціальних відносин, у сформованості й зрілості професійно значущих і громадських якостей особистості.

Професійна кваліфікація полягає в умінні прогнозувати цілі та результат педагогічного впливу, у побудові інформаційних моделей, ухваленні самостійних рішень та ін.

Бути професійно педагогічно компетентним означає мати багатокомпонентний склад інтеграційних професійних знань і вмінь, що забезпечує усвідомлення вольових рішень, виконання творчих дій з конструювання процесу навчання й моделювання комунікативних зв'язків.

Отже, професійна готовність педагогічного працівника до педагогічної діяльності передбачає його професійну кваліфікацію та певну сукупність особистісних якостей і властивостей.

В. Л. Ортинський в професійній кваліфікації педагогічного працівника виділяє такі складові [6]:

- спеціально-предметну компетентність;
- психолого-педагогічну компетентність;

- комунікативну компетентність;
- соціокультурну компетентність.

Психолого-педагогічна компетентність педагогічного працівника виявляє його глибокі теоретичні знання з психології і педагогіки, а також уміння втілити їх у практиці навчально-виховного процесу.

Комунікативна компетентність педагогічного працівника виявляється в його здатності здійснювати педагогічне спілкування під час навчально-виховного процесу.

Педагогічне спілкування – різноманітні форми психологічної взаємодії педагога з вихованцями і в навчальний, і в позанавчальний час, які спрямовані на спільне розв'язання різноманітних завдань, формування і всебічний розвиток особистості вихованців, створення умов для реалізації їх творчих здібностей та формування індивідуальності.

Педагогічне спілкування виконує певні педагогічні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне і оптимальне) на створення сприятливого, здорового психологічного клімату, на оптимізацію навчальної діяльності та стосунків між педагогом і студентом, у студентському колективі.

Професійно-педагогічне спілкування – система прийомів органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і студентів, змістом якої є обмін інформацією, пізнання один одного, організація діяльності й стимулювання діяльності студентів, організація і корекція стосунків у колективі студентів, обмін ролями, співпереживання і створення умов для самоутвердження особистості кожного студента. Педагогічне спілкування за своєю сутністю – творчий процес.

Педагогічне спілкування має бути проникнутим життєрадісністю, гуманністю, людяністю й оптимізмом. *Воно виконує такі функції:*

- взаємопізнання педагогічних працівників і студентів; обмін думками, почуттями та інформацією;
- організація та здійснення різноманітних і багатогранних навчально-виховних заходів;
- самовираження, самовизначення і самоутвердження учасників цього процесу [6].

За В. А. Кан-Каликом, структура професійно-педагогічного спілкування містить:

- прогностичний етап, зміст якого полягає в моделюванні майбутнього спілкування з аудиторією;
- комунікативну атаку, що передбачає організацію спілкування на початку навчально-виховного заходу;
- управлінський етап, сутність якого полягає в безпосередньому спілкуванні впродовж навчально-виховного заходу;
- завершальний етап, сенс якого - в аналізі перебігу спілкування та його результатів і внесення відповідних корективів у модель майбутнього спілкування.

І. А. Зязюн виокремив три компоненти спілкування: *пізнавальний, естетичний і поведінковий*. Учений наголошує: «Спілкування обов'язково передбачає формування у педагогів вихованців образів один одного і понять про особистісні властивості кожного учасника спілкування; воно несе в собі естетичну характеристику – зовнішню і внутрішню подобу учасників спілкування, викликає певне до себе відношення; у спілкуванні проявляється і поведінковий компонент – слова і справи, адресовані педагогом учням, і навпаки» [7].

В. А. Кан-Калик і О. О. Леонт'єв розробили спеціальні вправи для формування навичок педагогічного спілкування. Наприклад, В. А. Кан-Калик об'єднував ці вправи у два цикли, а саме: практичне оволодіння технікою й технологією педагогічної комунікації та оволодіння системою спілкування в заданій педагогічній ситуації.

Перший цикл спрямовано на:

- формування органічних і послідовних дій у публічній ситуації;
- м'язову свободу в педагогічній діяльності;
- відчуття м'язової свободи й емоційного благополуччя в аудиторії; формування навичок довільної уваги, спостережливості, зосередженості;
- міміку й пантоміміку;
- педагогічно доцільні переживання;
- мобілізацію творчого самопочуття безпосередньо перед спілкуванням;
- техніку й логіку мовлення, його виразність й емоційність;
- вміння вибудовувати логіку майбутнього спілкування з аудиторією.

Другий цикл вправ містить дві підгрупи:

■ перша - *дії в типових ситуаціях* (спостереження за діяльністю вчителя в процесі виконання загальних завдань заняття; розвиток уміння «читати» переживання з обличчя вихованців; виокремлення під час заняття конкретних педагогічних явищ; інсценування педагогічних завдань);

■ друга - *розвиток педагогічної уяви, інтуїції, навичок педагогічної імпровізації* (складання аналогічних ситуацій з певною настановою, аналіз картини чи кінофрагмента; складання й виконання введеної умови для інсценізованих завдань).

Педагогічно грамотне спілкування знімає у студентів негативне емоційне напруження (страх, невпевненість) має викликати радість, бажання спільної діяльності.

Оптимальне педагогічне спілкування - спілкування яке створює найкращі умови для розвитку мотивації у студента творчого характеру діяльності, для формування його особистості, забезпечує сприятливий психологічний клімат, запобігає створенню психологічних бар'єрів, дозволяє максим використовувати у навчальному процесі особистісні та професійні якості педагогічних працівників. Серед педагогічних працівників можна виокремити притаманні їм рівні спілкування:

■ **примітивний** – в основі ставлення до студента - примітивні правила й реакції поведінки. Це амбіції, самовдоволення, зловтіха. Педагогічний працівник демонструє свою зверхність. Студент для педагогічного працівника є засобом досягнення мети.

■ **маніпулятивний** – взаємини зі студентом будують на грі, суть якої - у бажанні будь-що виграти, використовуючи різні прийоми, лестощі. Студент є об'єктом маніпуляції, він заляканий, інфантильний.

■ **стандартизований** – домінує формальна структура спілкування. Слабка орієнтація на особистість. Педагогічний працівник дотримується стандартів етикету, але така поведінка є поверховою і, не заторкуючи особистісного рівня, реалізується на рівні масок. Студент, самостійний об'єкт, відчуває байдужість науково-педагогічного працівника поза «маскою» і, фактично, залишається об'єктом маніпуляції.

■ **діловий** – орієнтуючись на справу, педагогічний працівник бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності. Педагогічний працівник дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самостійність. Студент для педагогічного працівника є значущим залежно від внеску у спільну діяльність. В особистісному житті студент залишається самостійним.

■ **особистісний** – спілкування базується на глибокій зацікавленості до студента, визнанні самостійності його особистості. Педагогічний працівник любить студентів, уся його діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності, особистісне спілкування стає спілкуванням духовним. Студент довіряє педагогічному працівнику, котрий є авторитетом і найкращим посередником між ним і знаннями про навколишній світ, людей, себе.

Набуття педагогічним працівником особистісного рівня спілкування є необхідною умовою високої культури взаємодії педагога і студента.

Культура педагогічного спілкування містить уміння слухати, ставити запитання, аналізувати відповідь, зрозуміти студента і самому бути зрозумілим для нього, бути уважним, спостережливим, встановлювати контакт, бачити й зрозуміти реакцію аудиторії, передавати своє ставлення до того, про що йдеться, зацікавити, захопити поясненням, орієнтуватися в ситуації. Кожен з педагогічних працівників створює свій стиль спілкування.

Нині відомі кілька класифікацій стилів діяльності педагогів. Для педагогів будь-якої моделі взаємодії важлива емоційно-естетична виразність, уміння подати себе та створити ситуацію власного самовираження і самоутвердження. У досвідченого педагогічного працівника, як правило, формується помітна тенденція до тієї чи іншої моделі, типу взаємин, які найповніше відповідають його індивідуально-психологічним особливостям.

Для педагогічного працівника з високою культурою спілкування характерними є: оптимальність вимог; педагогічний оптимізм; емоційний відгук; формування колективних форм стосунків, взаємин у колективі у навчально-виховному процесі; створення атмосфери доброзичливості.

Однак, якою б привабливою не була модель стосунків педагогічного працівника і студента, вона завжди динамічна. З огляду на це, хороший педагог завжди прагне до неперервності своєї освіти та професійної підготовки, постійно аналізує свою діяльність, ідентифікує досягнутий рівень взаємодії зі студентами, добирає й використовує нові здобутки педагогічної науки і передового досвіду, переймає найкраще від своїх колег.

Є три головні причини низької культури спілкування педагогічного працівника.

Перша полягає в тому, що більшість педагогічних працівників не надають особливого значення ролі спілкування у навчально-виховному процесі, тому не приділяють належної уваги організації спілкування.

Друга характерна для науково-педагогічних працівників, які діють у складних педагогічних ситуаціях силовими методами, не використовуючи психологічних і педагогічних знань про людину, не враховуючи вікових та індивідуальних особливостей студента.

Третя виявляється в тому, що деякі педагогічні працівники мають низьку загальну культуру і не працюють над її підвищенням.

Педагогічний працівник, незалежно від того, якого предмета він навчає студентів, має володіти всіма тонкощами мовленнєвої культури. Поняттям культури мовлення традиційно окреслюють передусім дотримання правильної літературної вимови, правопису, лексичних і граматичних норм, усталеного в літературній мові наголошення слів.

Автором проведено педагогічний аналіз стану досвіду культури спілкування в сучасний період, який свідчить про те, що в інституті незважаючи на розуміння всієї важливості роботи у цьому напрямі єдиної чіткої системи в цій діяльності немає і вирішення завдань формування культури педагогічного спілкування здійснюється на емпіричному рівні. Так, результати вимірів рівня формування культури педагогічного спілкування у викладачів і студентів свідчать про те, що майже 30 % викладачів і 60 % студентів відчувають значні труднощі у нестандартних комунікативних ситуаціях

У реальній діяльності викладачів, студентів мають місце труднощі об'єктивного і суб'єктивного характеру. Це дозволяє зробити висновок про те, що є необхідність в розробці і науковому обґрунтуванні чіткої продуманої системи формування культури педагогічного спілкування у студентів.

Здійснений аналіз проблеми дав можливість розглядати культуру педагогічного спілкування у студентів як важливу професійну якість особистості, яка виражається через

досконалі міжособистісні відносини, оптимальні взаємодії, ціннісні засоби і прийоми спілкування

Зазначена якість відображає у своєму змісті соціально-особистісні та діяльнісні характеристики

Соціальна сторона цієї якості виражається в колективізмі, готовності надати допомогу, співчутті, емоційному відгуку, в увазі до індивідуальних особливостей особи тощо.

Особистісна сторона якості включає в себе педагогічну впевненість, товариську, дипломатичність, порядність, толерантність до піших.

Діяльнісна сторона цієї якості виражається у відповідальності, вимогливості, співробітництві, доброзичливості, взаємодопомозі тощо.

Між соціальною, особистісною і діяльнісною сторонами культури педагогічного спілкування як професійної якості особистості існує нерозривний зв'язок, відображений в інтегральній її характеристиці і об'єднанні елементів, що її складають.

Впливаючи на структурні елементи, що характеризують педагогічне спілкування, можна формувати його культуру. Специфічність рівня формування культури педагогічного спілкування полягає у відмінностях між рівнем сформованості тих або інших елементів, відношеннях між ними. Комунікативні якості людини мають у собі індивідуально неповторні риси, зумовлені змістом її особистості.

Відаючи перевагу при формуванні культури педагогічного спілкування у студентів всьому навчально-виховному процесу, дослідник визначив зміст, що сприяє формуванню культури спілкування майбутнього фахівця. Це:

- разом з такими дисциплінами як «Культура наукової мови», «Культура ділового спілкування», «Риторика», «Українська мова професійного спілкування» та інших проводити озброєння студентів знаннями про сутність, роль і значення культури педагогічного спілкування в діяльності випускника інституту з використанням спецкурсу "Культура педагогічного спілкування випускника";

- демонстрування, показ дій і вчинків досвідчених викладачів у педагогічно значущих ситуаціях спілкування на планових заняттях;

- організація педагогічної діяльності з моделювання і реального пошуку ситуації, які дозволяють накопичувати і осмислювати свій досвід використання культурних форм спілкування;

- організація і практичне проведення виховних заходів, що сприяють накопиченню студентами спеціальних знань із сутності досліджуваної проблеми.

Важливою умовою підвищення рівня культури педагогічного спілкування є

формування комунікативних умінь у студентів у процесі навчання, зміст якої складає:

- включення студентів у самостійну педагогічну діяльність;

- залучення студентів старших курсів до проведення занять з студентами молодших курсів у ролі викладача, психолога, соціального робітника;

- залучення студентів старших курсів до організації і проведення виховної роботи.

Формування культури педагогічного спілкування у студентів передбачає активізацію їх діяльності щодо самовдосконалення, а саме:

- постійна і цілеспрямована діяльність науково-педагогічного складу з розвитку у студентів стійкого мотиву щодо культури педагогічного спілкування;

- роз'яснення сутності, змісту і значення самоосвіти і самовиховання;

- надання практичної допомоги в складанні програми і рекомендацій з само формування культури педагогічного спілкування;

- саморегулювання і самокоректування розвитку культури педагогічного спілкування студентів на всіх етапах навчально-виховного процесу;

- надання допомоги студентам у визначенні й оцінці свого рівня розвитку культури педагогічного спілкування.

Таким чином, процес формування культури педагогічного спілкування у студентів необхідно розглядати як найважливішу складову частину вирішення загального завдання формування особистості фахівця, його професійної компетентності, педагогічної культури. Оволодіння студентом культурою педагогічного спілкування є результатом оптимізації взаємовідносин, взаємодій, взаємо порозуміння його з викладачами, вихователями, зі своїми товаришами, що мають позитивне значення для взаємного збагачення, активізації комунікативної діяльності, для більш якісного засвоєння навчального матеріалу.

Найважливішими умовами щодо розвитку культури педагогічного спілкування у студентів є: озброєння студентів знаннями про культуру педагогічного спілкування; розвиток у них комунікативних умінь і активізація самовдосконалення структурних компонентів культури педагогічного спілкування.

Процесу вдосконалення культури педагогічного спілкування повинне сприяти:

- виділення тематик з культури педагогічного спілкування в окремий розділ навчально-виховної роботи;

- введення спецкурс "Основи культури професійного педагогічного спілкування викладача" у системі методичної підготовки викладачів;

- залучення викладачів і студентів до участі в роботі круглих столів та методичних

семінарах з проблем культури, духовності і просвіти, які проводяться в ВНЗ;

включення в навчальні курси педагогіки і психології розділів "Культура педагогічного спілкування";

залучення студентів до самостійної педагогічної діяльності через проведення планових занять з різноманітних дисциплін в ролі викладачів, вихователів.

Подальшими напрямками розвідок даного дослідження можуть бути виявлення чинників, які впливають на процес формування культури педагогічного спілкування: суспільно-психологічні, педагогічні, особистісні, а також основні причини низької культури педагогічного спілкування у студентів в залежності від чинників.

Список використаної літератури

1. Джуринский, А. Н. Развитие образования в

современном мире. - М.: Владос, 1999.

2. Кипень, В., Коржів, Г. Викладачі вузів: соціологічний портрет. - Донецьк, 2001.

3. Кремень, В. Г. Філософія освіти XXI століття // Освіта України. - 2002. - 28 грудня. - № 102- 103.

4. Литвин, В. М. Українська культура й освіта в контексті суспільних трансформацій // Урядовий кур'єр - 2002. - 24 вересня. - № 175.

5. Макаренко, А. С. Про мій досвід // Твори: В 7 т. - К.: Рад. пік., 1954. - Т. 5.

6. Ортинський, В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 472 с.

7. Педагогічна майстерність / За ред. І. А. Зязюна. - К.: Вища шк., 1997.

8. Сурмін, Ю. Кінець епохи «старанних відмінників» // Синергія. - 2001. - № 2-3 (3-4).

9. Ушинський, К. Д. Людина як предмет виховання // Вибрані педагогічні твори: У 2 т. - К.: Рад. шк., 1983.